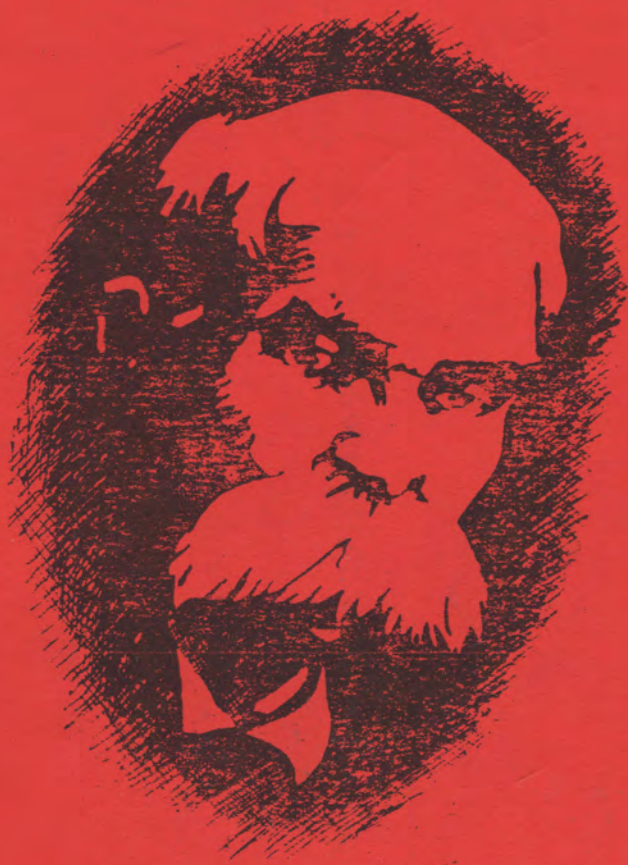

П. Демутський

ПОРФИР ДЕМУЦЬКИЙ

(ПУТІВНИК—НАРИС)

М. М. ВАСИЛЬЧУК

ПОРФИР ДЕМУЦЬКИЙ

(ПУТІВНИК — НАРИС)

Черкаси Редакційно-видавничий
відділ обліполіграфвидаву 1990

Чим більше часу минає з тих пір, як на повен голос ми почали говорити про збереження кращих надбань культури нашого народу, життєво необхідну потребу відродження нашої духовності, тим більше і більше усвідомлюємо свої промахи. Прагнемо повернути сучасникам П. Чубинського, належно ушанувати І. Гончара. Та ще немало є імен, які мають бути повернуті із майже цілковитого забуття. До них належить і Порфир Данилович Демуцький — лікар за фахом, фольклорист, композитор, хоровий диригент — за покликанням.

На перший погляд про П. Демуцького написано не так вже й мало. Відразу ж по його смерті «Етнографічний вісник» видрукував статтю «Порфирій Демуцький», в якій музикознавець і фольклорист К. Квітка, з максимальною об'єктивністю підійшов до розгляду його діяльності як фольклориста і хорового диригента. Після смерті П. Демуцького про нього також писали С. Барик в місячнику «Життя й революція» та М. Грінченко в місячнику «Червоний шлях». У повоєнний час з'явилася робота Л. Ященка «П. Д. Демуцький. Нарис про життя і творчість» (—К.; 1957). Невідомі раніше сторінки з життя фольклориста відкриває стаття «З історії охматівського хору Демуцького», опублікована Г. Зленком на сторінках журналу «Народна творчість та етнографія» (№ 4, 1973). Над вивченням спадщини Демуцького працював М. Гордійчук, який упорядкував два збірники пісень у записах фольклориста і підготував до них передмови.

Та цього все ж недостатньо, щоб з позицій сьогодення осмислити постать П. Демуцького. Мало дослідженням залишається його життя, не багато відомо нам про взаємостосунки з іншими діячами культури. Не зібрано спогадів сучасників про Демуцького, яке приміром зроблено в серії книг спогадів, листів і матеріалів «Микола Леонтович», «Кирило Стеценко», «Олена Муравйова», випущених видавництвом «Музична Україна». Тому автори поставили собі за мету на основі вже відомих робіт, архівних матеріалів та спогадів сучасників якомога детальніше простежити життєвий і творчий шлях П. Демуцького.

ПРЕДТЕЧА

На Київщині п'ять сіл з однойменною назвою Іванівка. А ще до закінчення Великої Вітчизняної війни таку назву мали лише два з них. Та горезвісна практика руйнації і знебарвлення далася взнаки. Останнім на Іванівку перейменували село Янишівку, що в Ставищенському районі. Саме тут, в Янишівці, і народився Порфир Данилович Демуцький.

З самого початку — датою народження П. Демуцького — виникає проблема. У другому, доповненому і переробленому виданні Українського Радянського Енциклопедичного словника можна прочитати, що народився він 22 березня 1860 року (Демуцький Порфир Данилович // Український Радянський Енциклопедичний словник, Т. 1, — К.: УРЕ, — С. 497). В книзі «П. Д. Демуцький. Нарис про життя і творчість» стоїть інша дата — 10 березня.

(Ященко Л. І. П. Д. Демуцький. Нарис про життя і творчість. — К., 1957, — С. 4). Навіть одні і ті ж автори в різних своїх роботах подають різні дати. Так, Я. Кудерський в статті «Віра в народні таланти», яка вийшла до 120-річчя П. Демуцького, ставить дату 10 березня, а в іншій — «Життя, віддане пісні», але вже присвяченій 125-річчю з дня його народження, — 22 березня (Кудерський Я. Віра в народні таланти // Світло комунізму. — 1980. — 8 березня; Кудерський Я. Життя, віддане пісні // Світло комунізму. — 1985. — 21, 23 березня).

Розібратись у цьому питанні допоможе запис, зроблений у метричній книзі села Янишівки Таращанського повіту Київської губернії, де сказано, що 25 лютого 1860 року в Данила Васильовича та Параски Матвіївни Демуцьких народився син Порфир. Запис за номером 15 зроблено 6 березня 1860 року. Дати народження і реєстрації вказано за старим стилем (Копія записи акта о рожденіи № 15 на гр. Димуцкого Порфирия Даниловича, 1860 г. р. уроженца с. Янишевка (наст. Ивановка) Ставищенского района Киевской области / Виконавчий комітет Київської обласної Ради народних депутатів. Відділ ЗАГС / Архів автора). Коли перевести дату народження на стиль новий, то одержимо 10 березня, що і зробив Л. Ященко в своїй книзі. Згодом хтось вирішив «оновити» дату народження, вважаючи, що вона подана за старим стилем, і таким чином вніс помилку.

Данило Васильович Демуцький, батько майбутнього фольклориста був священиком у Янишівці. Село, що розташоване на шляху з Білої Церкви до Криму, зростало за рахунок переселенців. Окрім українців тут здавна проживали поляки, литовці, татари.

Перекази свідчать, що хтось у родині Демуцьких був поляком. Певно це і допомогло Данилу Васильовичу в тогочасних умовах здобути духовну освіту, а також і світську посаду — бути священиком і заодно наглядачем церковних шкіл.

Як людина прогресивних поглядів та мистецьки обдарований, він «...дуже цікавився хорovým співом і дбав про його запровадження в школах» (Яценко Л. І. Цит. праця, — С. 4). Тут слід зазначити, що на 60-ті роки минулого століття припадає початок загального громадського піднесення, поширення ідей народництва, які зазнали подальшого розвитку в два наступні десятиліття. В цей час створюються недільні школи, видається часопис «Основа», здійснюється постановка першої української опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського.

Полемічним є і питання про місце навчання П. Демуцького. Висловлюється думка, що навчався він у церковноприходській школі в рідному селі. Варто уточнити, що церковноприходськими чи церковнопарафіяльними школи почали називатися з 1884 року, а раніше були просто парафіяльними. Клопотання жителів Янишівки «...відкрити однокласне сільське училище власті довго не задовольняли. Тільки в 1896 році на кошти селян була побудована церковнопарафіяльна школа» (Історія міст і сіл УРСР. Київська область. — К.: УРЕ, 1971, — С. 601). На той час Демуцькому було вже тридцять шість років. Вчитися він міг хіба що у Ставищі, що кілометрів за десять від Янишівки, де з 1864 року існувала парафіяльна школа.

Як згодом напише в автобіографії сам П. Демуцький, крім грамоти в школі вчили співів, а із школярів було засновано хор. Зважаючи на сказане вище, сам собою напрашується висновок, що в організації цього хору дійову участь брав і батько П. Демуцького Данило Васильович. Цей хор їздив з виступами по навколишніх селах, а репертуар його складався не лише з духовного співу, також виконувалися й пісні світські, народні.

Ці факти мають важливе значення, бо дають змогу відтворити шляхи духовного зростання майбутнього фольклориста і музиканта, становлення його як особистості, усвідомлення як часточки народу.

Для П. Демуцького роки навчання в школі стали не лише часом оволодіння грамотою. У нього виявився справжній потяг до музики та співу, а тому батько не раз брав його із собою на шкільні концерти.

Як бачимо Демуцький ще в дитячі роки тяжіє до співу, пісні. З роками воно переростає у справжню любов і повагу до народної творчості.

Після закінчення парафіяльної школи батьки віддають П. Демуцького на навчання до Київського духовного училища, що розташовувалося на Подолі.

Вибір навчального закладу, гадаємо, був не випадковим: в училищі багато уваги приділяли музичному вихованню. Правда, займались в училищі суто духовною музикою й співом, а це односторонньо впливало на розвиток майбутнього фольклориста і диригента.

Контраст між сільським і міським життям, туга за чуттю з дитинства піснею і спричинила до того, що приїжджаючи на канікули записував пісні. Відомо, що Демуцький перші свої записи зробив ще чотирнадцятирічним хлопцем у рідному селі. Були тоді записані пісні «Кувала зозуля», «Ходить-блудить козак», «Журба мене сушить».

Мабуть, це було в липні, так як п'ятдесятирічний ювілей музично-етнографічної діяльності П. Демуцького в 1924 році святкували саме в цьому місяці.

Творчу діяльність П. Демуцького можна вважати етапним явищем в духовному житті українського народу. За образним висловом М. Стельмаха він став оборонцем народної пісні, історії землі української та невмирущості духу народного, глибинного світу реального життя й боротьби, світу надій-сподівань, які не покидають людину і в найтяжчі лихоліття.

РОКИ ДУХОВНОГО ЗРОСТАННЯ

Після завершення навчання в духовному училищі шістнадцятирічний П. Демуцький склав екзамен і став вихованцем Київської семінарії. Дорога до освіти, обрана ним, не була оригінальною. Цей шлях проходили багато діячів нашої культури. Згадаймо, що свого часу семінаристами були К. Стеценко та М. Леонтович.

Чотири роки, віддані навчанню, для П. Демуцького не минули марно. Тут вивчали основи музичної теорії і сольфеджіо. Серйоз-

ний вплив на творчу долю музиканта мало те, що з'явилась можливість навчитися на слух записувати мелодії. А це, як відомо, в майбутньому необхідно було в фольклористичній діяльності П. Демуцького. Здружившись з викладачем Сінгаєвським, П. Демуцький поглиблює знання з музики, цікавиться культурно-мистецьким життям Києва. «Роки мого семінарського життя, — писав він, — прийшли на ту пору, коли в Києві почало пробуджуватись національне почуття, особливо з хоровою діяльністю М. В. Лисенка» (Текст лекції «Демуцький П. Д.» / Рукописний фонд Уманського краєзнавчого музею, — С. 2). Дійсно, його концерти відбувались у важкі для української культури роки гонінь і заборон. Слухачі із захопленням сприймали нові твори. Відкритим закликом до відродження була хорова композиція, написана М. Лисенком на вірші М. Старицького «На прю!», яку виконував хор Київської опери під виглядом гімну південних слов'ян.

На цей час припадає становлення естетичних поглядів П. Демуцького, формується його громадянська позиція. Очевидним стає і те, що професію священика обрано ним випадково. А тому, коли навчання вже завершалося і треба було вирішувати — продовжувати батькову справу чи йти своїм шляхом, хлопець обрав друге. Поряд з музикою його давно уже вабила медицина, але для семінаристів двері до університету були зачиненими. Два роки довелося П. Демуцькому витратити на те, аби підготуватися до здачі іспитів на атестат зрілості. Документ видала третя Київська гімназія.

1882 року П. Демуцький став студентом медичного факультету Київського імператорського університету св. Володимира.

Демократизація студентства, характерна для 60—70 років, почала пригасати. Після спаду хвилі революційно-демократичного руху царський уряд перейшов до політики відкритої реакції в галузі вищої освіти. Так, уже під час навчання П. Демуцького, ліберальний університетський статут 1863 року замінили новим, реакційним статутом 1884 року. Хоч П. Демуцькому випало навчатися в університеті «...на кілька років пізніше за М. Лисенка, Т. Рильського і М. Старицького, але був викутий з тієї ж кричі і своїми думами та ділами, самовідданою службою народові, безумовно, належав до славних побратимів шестидесятників» (Лисенко Остап. М. В. Лисенко. Спогади сина. — К.: Мистецтво, 1966, — С. 129). Саме тому в числі інших студентів, які брали участь у масових безпорядках, викликаних протестом проти реакції, молодого Демуцького було виключено з університету і вислано на батьківщину.

Повернувшись у рідну Янишівку, двадцятичотирирічний Демуцький ближче знайомиться з дочкою поміщика Данила Яневського Устиною, яка згодом стане його дружиною. Незважаючи на майновий стан ця сім'я не була байдужою до долі української культури. Так, один із братів Яневських, Іван Данилович, добре розуміючи громадсько-політичне і культурно-просвітницьке значення Лисенкових хорових концертів, в міру можливостей подавав йому відчутну організаторську допомогу. У селі під час вимушеної перерви в навчанні молодий Демуцький продовжує свою фольклористичну діяльність.

Після повернення до Києва і поновлення в університеті П. Демуцький зближується з М. Лисенком. Це був час, коли, незважаючи на утиски з боку уряду, в різних містах виникають аматорські та професіональні театральні колективи і самодіяльні хорові гуртки. Один із таких хорів діяв і при Київському університеті. До його створення доклали чимало зусиль і сам П. Демуцький. Учасник хору Ф. Стерня у своїх спогадах писав: «Перед яскраво освіченим фасадом купецького клубу появляється силуетка чоловіка або жінки, що заходить за північну стіну купецького клубу і звідти крізь відчинену в паркані «Мінеральних вод» хвіртку виходить у сніг і щезає в снігу. Точно по 3—5 хвилини з'являється друга постать і знов щезає в снігу. Таких постатей кожного вечора можна було нарахувати...40—50. По 8-й годині тіні щезають. Це пробіралися хористи до будинку, найнятого в «Мінеральних водах». Студент медицини Демуцький і курсантка Ришковська організували гурток в університеті бестужевських курсів, а декого запросив сам Лисенко» (М. В. Лисенко у спогадах сучасників.—М. К.: Музична Україна, 1968, — С. 426).

П. Демуцький був не лише одним із організаторів хору, а й активним його учасником. Був у Лисенка помічником, виконував обов'язки секретаря і переписувача нот. «Хор виступав на благодійних концертах і існував як любительський, — згадував Демуцький. — Сам Микола Віталійович був магом і запалював аудиторію полум'ям народної пісні. І хор, і аудиторія зливалися в одно почуття, що всі серця бились одним пульсом, всі душі палали одним полум'ям» (Текст лекції «Демуцький П. Д.». Там же).

В умовах, коли «...вся українська література, духовне і художньо-артистичне життя стали для цензурних чиновників спеціальним полем «порятунку вітчизни», для добування чинів, субсидій, орденів і безапеляційного утискування всього, що можна утискувати» (Булат Т. Николай Лысенко. — К.: Музична Україна, 1981. — С.

48), кожен появ живої думки, кожна зустріч з людьми, не байдужими до долі народу, відігравали велику роль у формуванні і становленні світогляду прогресивно настроєної молоді, серед якої був і студент медицини П. Демуцький. Слід пригадати зустріч молодого П. Демуцького з І. Франком. Першому з них тоді було двадцять шість років, другому — тридцять. Демуцький був невідомим студентом, Франко — проскрібованим, неблагонадійним.

Залишившись без роботи, без трибуни, де міг би друкуватись, а разом з тим і без коштів для існування, І. Франко вирішив прискорити організацію і видання власного часопису. Поїздка до Києва якраз і мала зіграти тут вирішальну роль. В Києві Франко познайомився з І. Нечуєм-Левицьким, М. Старицьким, П. Житецьким та іншими діячами культури, але найближче зійшовся з М. Лисенком. Обоє їх об'єднувала зацікавленість народною музикою, пісенною творчістю, фольклором взагалі.

«У Лисенка і Трегубова часто вечорами збиралась молодь, і Франко мав можливість познайомитись з інтересами, запитами київської прогресивної молоді» (Басс І. І., Каспрук А. А. Іван Франко. Життєвий і творчий шлях. — К.: Наукова думка, 1983, — С. 193—194). З першої поїздки до Києва він виніс для себе багато, але основної цілі, яку ставив перед собою, не досяг. Так і не вдалося роздобути кошти для видання нового журналу, а тому «...в кінці квітня 1886 року І. Франко вдруге прибуває до Києва. На цей раз оселився на квартирі студента медика з Галичини Сергія Киричинського в будинку мінеральних вод...» (Там же, — С. 200). Лисенко, який з великою повагою ставився до Франка, влаштував зустріч хористів з гостем з Галичини. Про роль, яку вона зіграла у формуванні особистості майбутнього фольклориста і хорового диригента, можна судити хоча б з того, що згодом він поїхав на Західну Україну «...знайомитись із життям галицьких студентів» (Текст лекції «Демуцький П. Д.», — С. 3). Привіз він звідти не лише враження від зустрічей з прогресивно настроєною молоддю, а й записи коломийок.

Взаємини П. Демуцького з М. Лисенком залишалися такими ж тісними, як і кілька років тому, коли майбутній відомий фольклорист у вільний від навчання в університеті час керував хором, створеним при народних читаннях Товариства лікарів. Однак тоді його робота тривала недовго — 1884 року хор заборонили. Серйозних утисків зазнав і хор М. Лисенка. Головними аргументами проти обох колективів було те, що власті розцінювали їх як революційні гуртки.

Роки навчання підходили до кінця. Велика громадська робота, яку вів П. Демуцький, не заважала йому серйозно займатись і медициною. Відомо навіть, що науковий керівник професор Рейн запропонував здібному студентові, а в майбутньому лікарю, перебратись до Петербурга і зайнятися науковою діяльністю. Та П. Демуцький не погодився.

Із захопленого лише музикою і співом бурсака чи закоханого в медицину семінариста, П. Демуцький перетворюється на людину, найвищим ідеалом для якої стало служіння простому люду. А тому, завершивши навчання і отримавши диплом лікаря, повернувся в рідне село. Того ж таки року він одружився зі своєю землячкою Устиною Данилівною Яневською.

В ОХМАТОВІ

Наступного, 1889 року молода сім'я переїхала в село Охматів, частина якого, як і Янишівка, також належала до Таращанського повіту Київської губернії. Тут, в Охматові, стояв будинок, подарований Устині Данилівні як посаг. Згодом у своїх спогадах Остап Лисенко напише: «Не знаю, чи нещаслива карта, а може, примхи марнотратки-красуні примусили колишнього власника покинути старий будинок і зеленастиї, таємничий ночами ставок, що наче перекочував з гоголівської «Майської ночі», широкі, сонячні, алеї парку. Та як би там не було, а в час нашого приїзду в Охматів весь цей рай з білими колонами серед струнких тополь і кленів уже належав Порфирію Даниловичу Демуцькому» (Лисенко Остап. Цит. праця, — С. 128).

Поселившись в Охматові, він з не меншою активністю, аніж свого часу в Києві, взявся до роботи. В двоповерховому будинку, в якому мешкав П. Демуцький, незабаром виникли невеличка лікарня й аптека.

Слідуючи своїм ідеалам, П. Демуцький односельців не лише лікував безкоштовно, але часто і за ліки не брав платні. Налагодив тісні стосунки з людьми, які займалися народною медициною. Вони йому поставляли трави, корінці. Поряд з цим впроваджував у практику і найновіші методи лікування, зокрема електричним струмом. В цій справі він був новатором.

Часто з ризиком для життя добирався до хворих. Так у сусіднє село Вороне, яке від Охматова відділене величезним ставком, П. Демуцький плавав човном, щоб не витратити зайвого часу на

поїздки кіньми. Збереглися і такі спогади: «Назад вертали навпрошки кригою. Я сидів поряд Демуцького. Їхав собі й дивувався, бо ж поговорювали люди в селі, ніби Демуцький ніколи не їздив льодом. А коли хтось питав, чого це він обминає кригу, лікар відповідав, що «стоєнів під льодом немає». Може і так, але цього разу їхав, певно розуміючи, що його там чекає хвора людина» (Гаврилюк М. Зустрічі з Демуцьким. Рукопис. / Архів автора, — С. 2). Ще один штрих, який характеризує П. Демуцького і як лікаря, і просто як людину — «...у нього таке правило було — у тих, кому вже несила допомогти, платню не брав. По цьому люди знали, що пора готуватись до похорону» (Там же, — С. 1). Безумовно, мав рацію О. Лисенко, коли писав про П. Демуцького, що ні вдень, ні вночі не зачинялися масивні двері його будинку — з найвіддаленіших сіл Уманщини приходили до нього хворі, бо і кабінет його, і серце завжди були відкриті для бідної людини.

Повдвижницька робота П. Демуцького на лікарській ниві багато в чому була визначальною і в його діяльності як фольклориста і хорового диригента. Добрий лікар, незрадливий радник, а часто і захисник інтересів селян, П. Демуцький став справді шанованою людиною у всій окрузі. «Коли хтось приходив до нього лікуватися, не упускав можливості записати нову пісню. Питав: — А чи ви співаєте? Які саме пісні знаєте?

Занотовував, як щось було варте уваги. Підписував: «Пісня баби Параски із села Охматова» (Васильченко К. Спогади. Рукопис / Архів автора, — С. 4).

З переїздом у село П. Демуцький не пориває дружніх і ділових стосунків з М. Лисенком. Використовуючи багаті дослідницькі можливості, які перед ним відкрилися, П. Демуцький приступив до вивчення лірницького репертуару і лірництва як виду музичної творчості взагалі. 1893 року він надіслав М. Лисенку велику статтю на цю тему, підготовлену спеціально для львівського журналу «Зоря». До дослідження П. Демуцький додав п'ять лірницьких пісень. Щоб уникнути можливих неприємностей за зв'язки із ліберально настроєним двотижневиком, фольклорист замість свого прізвища в кінці статті ставить псевдонім Данильчук.

На деякий час турботи по збиранню фольклору і дослідницька робота відступили на другий план — у липні 1893 року у П. Демуцького народився син Данило. Однак, перерва ця була незначною. Кипуча натура П. Демуцького прагнула виявити себе. У цей період він приступає до створення хору. «Порфирій Данилович,—

розповідають в Охматові, — приходив до школи, говорив з дітьми, знаходив спільну мову. У кого бачив здібності, відбирав у хор» (Васильченко К. Цит. праця, — С. 3). П. Демуцький попередньо заснував хор церковний, який співав у місцевій школі, однак дуже скоро цей колектив зажив розголосу довкола Охматова і його почали запрошувати у сусідні села під час місцевих хорових свят.

Набагато пізніше, оглядаючись на пройдений шлях, сам П. Демуцький напише: «Без підготовки, без спеціального образования музикального я підкрався до серця народу і зумів розбудити в ньому таку жажду, яку я сам почував. Розбудивши, я став з ним шукати, де б ту жажду утолити... Шукали, шукали й потроху находимо... Повів я їх до старинних наспівів...» (Зленко Г. Д. З історії охматівського хору Демуцького // Народна творчість та етнографія, № 4, 1973, — С. 78).

Дійсно, деякий час колектив виконував переважно твори М. Березовського, О. Варламова, А. Веделя. Хоч вони так чи інакше й пов'язані з українською народною пісенністю, однак рівень музичних знань співаків, сам характер хору вимагали зовсім іншого. «Тоді потроху звернулись ми до своєї пісні... Смакували і самі собі не вірили, що в тому своєму, рідному, з чим змалку росли, такий великий смак! А от коли й починається уже справжня праця...», — зізнається П. Демуцький (Там же).

Робота із хористами, які не мали спеціальної професійної підготовки, вимагала від П. Демуцького по-новаторськи підходити до справи. «Весь матеріал заучувався і вивчувався на слух, як бездоганна декламація. Асонанс співаків і аудиторії був надзвичайний, а через те такі концерти, що єднали всіх селянських мешканців, набували з кожним днем все більшої популярності та ціни» (Степанов Г. Пісня—щастя // Світло комунізму. — 1984 — 10 березня). Та разом з тим П. Демуцький домагався від кожного учасника хору не механічного заучування, а усвідомлення пісні, проникнення в її суть, адже лише за умови, що кожен співак відчує себе творцем, вкладе частку власної душі у пісню, можна досягти справжньої майстерності.

Репертуар хору був різноманітним. Крім українських народних пісень і ліричних п'єс, виконувались і кілька військових пісень, записаних П. Демуцьким у навколишніх селах чи й від самих учасників хору. На репетиції до помешкання П. Демуцького сходилися не лише односельці, а й мешканці навколишніх сіл — Вороного, Сабадаша, Нової Греблі.

У ті роки охматівці здійснили свої перші гастрольні поїздки— у село Федюківку, де жив шурин П. Демуцького, а також до Жашкова, Таращі, Умані.

Добрим порадиником у справі керування хором для П. Демуцького залишався М. Лисенко. Між ними не припинялося листування. Кілька разів П. Демуцький запрошував прославленого композитора до себе в Охматів. Та приїхати йому випала можливість аж у травні 1897 року. На цю зустріч П. Демуцький покладав багато надій, хвилювався. Йому хотілося почути думку про хор такого авторитету, яким був М. Лисенко.

Композитор до Охматова приїхав з сім'єю. Приїзд був своєрідним відпочинком, адже Микола Віталійович незабаром мав із своїм професіональним хором вирушити у другу із чотирьох здійснених ним гастрольних поїздок по Україні.

П. Демуцький гостей зустрів на станції. До Охматова добирались кіньми. Концерт хору розпочався надвечір: «За кілька хвилин галявину заповнили дівчата і хлопці. Серед них, мов статечні дуби серед берізок, виднілось кілька селян, видко старих знайомих Демуцького. Сам Порфирій Данилович керував хором, сидячи за фісгармонією, яку задалегідь винесли на зелену галявину» (Лисенко Остап. Цит. праця. — С. 129—130).

Виконувались тоді «Реве та стогне», «Заповіт» та багато інших пісень. Селяни знали, що то за поважний гість до них прибув, певно П. Демуцький не раз розповідав їм про свого вчителя, а тому в пісню вкладали всю душу, все своє вміння. «Батька надзвичайно вразило, — пригадував син Миколи Віталійовича Остап, — з якою майстерністю, з яким природним смаком і чуттям виконували селяни досить складні багатоголосні пісні.

— Розворушили ви мене, старого, — говорив він охматівцям. — Хто ж краще за народ проспівав пісню, народом створену. Адже в крові кожного з нас бринить вона, наша рідна пісня... Повірте мені. Я знаю це по собі, друзі» (Там же, — С. 131).

Віддаючи багато сил і енергії практичній роботі з хором, П. Демуцький знаходив час для етнографічної діяльності — зібрав чималу колекцію зразків орнаментів, а також самих вишивок. Поповнював своє зібрання народних музичних інструментів. Разом з тим, П. Демуцький старався своїм односельчанам бути корисним не лише як лікар і керівник хору. Він, наприклад, займався проблемами будівництва. Так, до нас дійшов текст його статті «Як бу-

дувати хату». В роботі, адресованій селянам, викладено поради про те, як краще спорудити житло, зробити його зручним і якомога дешевшим. Відомо також, що П. Демуцький придбав двигун, який в селі використовували при молотбі.

Наприкінці 1890-х — у першій половині 900-х років, керований П. Демуцьким хор набув популярності далеко за межами Таращанщини та Уманщини. Позитивна оцінка роботи колективу дана М. Лисенком ще за його приїзду в Охматів, стала свідченням високого рівня майстерності як хористів, так і самого керівника. Тому П. Демуцький готує колектив до гастрольних поїздок. Саме цей період вважав Порфир Данилович народженням справжнього хору. Так, в лютому 1904 року він писав: «Уже чотири роки, як я заснував своє співоче товариство...» (Зленко Г. Д. Цит. праця, — С. 78).

Збереглися спогади одного із присутніх на концерті охматівського хору, який відбувся у Києві 4 лютого 1901 року. Як видно із відгуку, колектив і справді мав надзвичайний успіх: «При небувалому натовпі публіки сімдесят душ у чумарках, у свитках, а дівчата — в корсетках чудово співали майже виключно українські пісні. Та як співали! Я нічого кращого й не чув, та й кияни, у котрих є Лисенко і бувають найкращі українські трупи, кажуть, що кращого співу ще не було; видно, що Демуцький вибрав найкращі голоси з свого здорового хору. Публіка буквально сказилась і робила такі овації, що Демуцький перелякався за своє життя» (Там же).

Однак, піднесеність автора спогадів на цьому спадає. Далі він з сумом зазначає, що другого концерту не буде, бо власті ледве дозволили провести перший. У двадцятих роках в одному із виступів П. Демуцький згадував: «Ще не так давно українська народна пісня перше ніж залунати в цій пишній залі, проходила через надзвичайні тиски і фільтри царської цензури і світської і духовної: це я сам спробував і в восьмидесятих, і дев'яностих, і навіть в дев'ятсотих роках...» (Демуцький П. Про народну пісню. Рукопис. ІМФЕ, Ф6, кДем., од. зб. II. Без дати, — С. 2—2 зворот.).

Взагалі ж, можна сказати, що перші роки нового століття були для П. Демуцького вдалими в творчому плані. Після тріумфу в Києві охматівський хор продовжував виступати. Слухали його спів у ці роки в Ставищі, Тальному, інших містах і селах Київщини. Разом з тим є відомості про виїзд охматівців і в інші губернії. Так, у листі до Г. Маркевича, українського громадського діяча, видавця, власника друкарні й книгарні в Полтаві, М. Лисенко

писав: «Чи послали приглашеніе Порфирію Демуцькому, доктору, організатору ста душ хора з народа» (Лисенко М. В. Листи. — К.: Мистецтво, 1964, — С. 377—378).

Саме тоді велася підготовка до врочистого відкриття в Полтаві пам'ятника І. Котляревському і М. Лисенко брав активну участь у проведенні святкування.

Того ж таки 1903 року завдяки Літературно-артистичному товариству в умовах назрівання революційних подій передова українська громадськість змогла організувати вшанування М. Лисенка з нагоди тридцятип'ятиріччя його творчої діяльності. Ювілей набув широкого розголосу як на Україні, так і за її межами і сприймався як свято всієї демократичної української культури. Вшанування композитора відбувалося в театрі Бергоньє, оперному театрі і в залі Купецького зібрання, де виступали з вітаннями численні делегації, а також народний хор із села Охматів під керівництвом П. Демуцького, любительський хор Я. Яциневича, і робітничий — під керівництвом К. Стеценка, — записано в «Історії Києва» (Історія Києва. Т. 2. — К.: 1983, — С. 407).

Цікаві спогади про один із таких вечорів в одеському тиждневику «Южные записки» розшукав Г. Зленко. Автор кореспонденції зазначає, що особливий інтерес у присутніх викликав селянський хор села Охматова: «І голоси співаків, і зовнішній їх вигляд, і характер виконання являли такий контраст із залитою вогнем залогою, що враження склалося надзвичайно сильне. Селом, «вулицею» дихало від звуків співу цих справді народних співаків; варто було тільки заплющити очі, щоб перенестися в обстановку вельми далеку від оточуючої» (Зленко Г. Д. Цит. праця, — С. 77).

На концерті, які розповідається далі у замітці, цей оригінальний хор виконав близько десятка номерів, і кожен з них викликав справжню бурю оплесків.

У 1903 році сталася ще одна важлива подія в житті П. Демуцького. В друкарні І. Чоколова в Києві, яка спеціалізувалась на випуску музичної літератури, побачила світ збірка «Ліра та її мотиви». Порфирій Данилович доклав чимало зусиль для запису лірницького репертуару, відбору кращих зразків, популяризації цього виду народного мистецтва. Згадаймо хоча б статтю, підготовлену ним для Львівського журналу «Зоря», про яку йшлося вище. П. Демуцький був не байдужий до лірників і як фольклорист, і як людина. В передмові до збірки він писав: «Сам лірник завше каліка-сліпець, прошак. Проходить він свою школу музикалії у

такого сліпця, як сам. Гірка-то наука сліпця у сліпця! За таку науку приходиться розлучуватися кілька років всім своїм зарібком» (Демуцький П. Ліра та її мотиви, — К., 1903, — С. III).

Часто мандрівних співців можна було побачити і в домі П. Демуцького. Один із учасників охматівського хору, який жив неподалік помешкання П. Демуцького, пригадував: «Бувало Порфирій Данилович гукає: «Карпе! А йди бо розучимо нову пісню.... Та покликай того лірника, що йде вулицею» (Кудерський Я. Життя, віддане пісні // Світло комунізму. — 1985. — 23 березня).

Фольклорист був добре знайомий з лірництвом, а тому, розповідав далі К. Васильченко, доки старець ладнав інструмент, П. Демуцький говорив: «Про Лазаря іншим співатимеш, а нам, грішним, заспівай пісень старовинних—чумацьких або наймитських».

Коли пісня була варта уваги, Порфирій Данилович просив повторити ще раз. Потім сідав до столу і записував ноти» (Там же). Такі зустрічі завжди закінчувалися тим, що П. Демуцький, прагнучи хоч чимось скрасити нелегке життя мандрівних музик, посилав їх на кухню, щоб там нагодували. Однак, це не було грою в благодичність. Свідченням цьому все життя П. Демуцького.

Згадувана вище публікація в одній із одеських газет про участь охматівського хору в святкуванні ювілею М. Лисенка стала причиною того, що П. Демуцький з колективом вирішив здійснити гастрольну поїздку до Одеси. За допомогою у цій нелегкій справі він звернувся до М. Ф. Комарова. Михайло Федорович на той час був добре відомий як літературний і театральний критик, бібліограф, фольклорист, лексикограф. Чотири роки йому довелося працювати в Умані, так що П. Демуцький до деякої міри вважав його і своїм земляком.

На початку лютого 1904 року Порфир Данилович надіслав М. Комарову листа, в якому сповіщав про свій намір дати в Одесі концерт, цікавився організаційними питаннями. Зокрема, орендою залу, очікуваними витратами, а також на який збір можна розраховувати. Там же П. Демуцький просив дати до газет замітки про наступні гастролі. М. Комаров відгукнувся на пропозицію П. Демуцького, а тому Порфир Данилович через місяць звернувся до нього вдруге. На цей раз з проханням виклопотати дозвіл на проведення концерту: «Даруйте, що завдаю клопотів таким проханням, але діло святе (...) Принесемо на суд міста свій народ і свою пісню. Діло небувале» (Зленко Г. Д. Цит. праця, — С. 78).

Влаштувати виступ хору було особливо важко. Тоді саме точилась російсько-японська війна, назрівали революційні події 1905 року. Власі всіляко намагалися уникнути будь-яких проявів народного духу, що могло викликати небажані наслідки. Концерт дозволили, правда, все було зроблено для того, щоб він мав якнайменший резгос. Зокрема, написані М. Комаровим для міських газет замітки скоротили до мінімуму, викинувши з них усе, що видалося крамольним. Нелегко було й хористам, «жандарми, не спускаючи очей, пильнували за співаками у постолах та свитках. Багато номерів із програми концерту було вилучено. Однак хористи ухитрилися крім народних пісень «На городі верба рясна», «Чорноморець, матінко...», заспівати й «Як умру, то поховайте», «Варшав'янку...» (Кравченко Б. Пам'ятає солдатське поле // Соціалістична культура, № 12, 1987, — С. 11).

Діяльність П. Демуцького як фольклориста не обмежилась підготовкою збірки «Ліра та її мотиви». Маючи багатий пісенний матеріал Порфир Данилович прагнув не лише зафіксувати на папері тексти пісень і ноти до них, але й популяризував кращі із своїх записів. 1905 року в Києві, також у друкарні І. Чоколова вийшла збірка під назвою «Народні українські пісні. В Київщині. Записав голос і слова П. Демуцький. Частина перша». Видання містить 125 пісень.

Друга частина цієї збірки побачила світ у 1907 році. Так як вона була продовженням попередньої книги, то нумерацію пісень розпочато із 126, а завершено 253 номером. Тобто стільки пісень вмістили у себе обидві частини збірки. Подвижницька робота в цьому напрямку ще раз засвідчує постійне прагнення Порфира Даниловича робити усе можливе для того, щоб, як він сам говорив, це незміряне багатство після фіксації не осідало мертвим вантажем на нотах — фонографічних негативах, — а продовжувало життя.

Крім згадуваних вище збірок 1906 року також в Києві, але вже у видавництві «Час» вийшли ще дві книги під назвою «Перший десяток українських народних пісень з репертуару охматівського хору», а також «Другий десяток українських пісень з репертуару охматівського хору». Випустив їх П. Демуцький не лише з метою популяризації пісенної творчості, а й з більш практичною метою: «Доходило до того, згадував Порфир Данилович, що треба було для дозволу концерту представити печатні екземпляри того, що малося співати і... непрямі поруч з українським номером давати і російський» (Демуцький П. Про народну пісню. —

С. 22). Саме ці збірки часто служили тими «печатними екземплярами», які подавалися для дозволу на влаштування концертів у невеликих містах.

Проживши в селі майже два десятиліття П. Демуцький не поривав зв'язків з передовими діячами культури і, перш за все, своїм другом і наставником М. Лисенком. Був Порфир Данилович у тісних стосунках і з Лисенковим учнем К. Г. Стеценком. Кирило Григорович 1899 року вперше зустрівся з М. Лисенком, вступив до керованого ним студентського хору. Незабаром через Миколу Віталійовича він познайомився і з П. Демуцьким. Хоч між ними й була велика різниця у віці — К. Стеценко молодший за П. Демуцького більше як на двадцять років — однак зацікавлення музикою, народною піснею єднали їх. Листувались, ділилися новинами культурно-мистецького життя, допомагали один одному в спільній справі. Так в одному із листів до П. Бігдаш-Богдаше-ва, видавця щомісячного музично-співочого часопису «Баян», який виходив у Тамбові і де друкувалися матеріали з української музики, К. Стеценко писав: «Співробітників для Вашого журналу я також вербую. Написав д-ру П. Демуцькому, відомому у нас, в Київщині, організатору народного хору і збирачу народних дум і пісень (надішліть, будь ласка, йому пробний № «Баяна» (...))» (Стеценко К. Г. Спогади, листи, матеріали. — К.: Музична Україна, 1981, — С. 151). Згодом, уже після Жовтневої революції, доля ближче зведе К. Стеценка і П. Демуцького.

Керований П. Демуцьким хор набув заслуженої слави. Однак, робота над підвищенням його виконавського рівня продовжувалася. Теплої пори року раз на тиждень щосуботи чи щонеділі відбувалися репетиції — в колектив приходили нові виконавці, поповнювався репертуар, велася підготовка до майбутніх концертів. Традиційним оглядом майстерності охматівського хору стали концерти, які влаштовувалися навесні чи на початку літа у парку, неподалік помешкання П. Демуцького. Концерти ці проходили на високому рівні. Для кожного з них спеціально випускалися програми, в яких друкувалися тексти всіх пісень, що мали виконуватися у концерті. Зокрема, в програмі концерту, який відбувся в кінці червня 1908 року, нараховується 54 музичні номери, хорові й сольні пісні різних жанрів. Є тут пісні історичні та чумацькі, вуличні, лірницькі, представлено танці, а також кантату «Б'ють пороги», написану П. Демуцьким на слова Т. Шевченка.

А взагалі охматівський хор «відіграв серед тієї місцевості велику роль, як музичну, так і національну. Ним захоплювалася інтелігенція провінціальна і на його концерти з'їжджалися люди

за верстов 25. Він узяв пісню з народу і повернув її знову в народ обробленою виключно через своїх хористів, котрі були всі виключно з селянства, в роках від 12 до 55. А цього Лисенко не міг добитися, бо він мав діло тільки з інтелігенцією і серед інтелігенції» (М. В. Лисенко у спогадах сучасників. — К.: Музична Україна, 1968, — С. 506—507). Це вже щодо суспільно-громадського значення керованого П. Демуцьким хору, мистецьких засад, на яких ґрунтувалась його діяльність.

Керований П. Демуцьким колектив протягом наступних років здійснив ще кілька гастрольних поїздок по містах і селах Київщини. Виступали охматівці і в самому Києві. «На концерт у велике місто Порфирій Данилович зібрав співаків не лише з Охматова, але й з Вороного, Побійної, Нової Греблі, Сорокотяги, Сабадаша, пригадувала Х. Забудська. Проводив з нами співанки у своїй садибі: Потім на підводах поїхали до станції Поташ. У Цвіткові та Фастові виходили з вагонів і співали пісні «Ой, по морю, морю синьому» та «На городі верба рясна». У Києві виступали в Купецькому саду...» (Кудерський Я. Цит. праця). На цьому концерті, який відбувся у вересні 1911 року, були також присутні члени імператорської родини. Один із його учасників згадував: «Всі хористи були вбрані в селянський одяг. Концерт ішов нормально, аж доки не затягли:

Сторона — сторона

В чужий край заведьона.

Цареві це не сподобалось і він демонстративно покинув концерт. Демуцький переживав, а тому керування хором передав Микі Близнюку, якого вчив цій справі давно» (Гаврилук М. Цит. праця. — С. 1). Збирались також охматівці їхати з виступом до тодішньої столиці — Петербурга, але через вбивство П. Столипіна не змогли здійснити задуманого.

Так склалося, що з початком першої світової війни діяльність охматівського хору почала занепадати. Меншими стали можливості влаштування гастрольних поїздок, а також великих щорічних концертів у самому Охматові. Офіційно дозволялися вірнопідданські, шовіністичні виступи, молебні. М. Гаврилук із села Вороне пригадував: «Йшла перша світова війна. Щоб відвернути людей від думок про революцію, від думок про облудність цієї війни, церковники йшли на різні хитрощі. Мені тоді було трохи більше десяти років, точно не пам'ятаю звідки у нас в селі взявся величезний образ. Довжиною він був метрів зо три; висотою — більше метра. На образі цьому зображено матір божу, яка б'є кайзерівських солдат, а російські солдати стоять навколішки і моляться. Не знаю хто тоді влаштував урочисту передачу цієї кар-

тини охматівцям, просто пам'ятаю, як ішла процесія, як зустрічала її така ж процесія, тільки вже з Охматова. Напівдорозі між селами відбулася церемонія передачі образу. Там же співав і охматівський хор. Керував ним — Демуцький. Не упускав диригент навіть найменшої можливості виступити» (Там же, — С. 2—3). Однак старання П. Демуцького не приносили бажаних результатів. Колишньої слави хору так і не вдається відновити. Формально він ще проіснує до 1918 року, а потім розпадеться. Будуть спроби відродити його і в двадцятих, і навіть в кінці сімдесятих років, але іншим керівникам на рівні П. Демуцького це зробити буде не під силу.

Останні роки перебування в Охматові були для П. Демуцького нелегкими. Село не обминули бурхливі події першої світової війни, Жовтневої революції, німецької окупації України. Вони зачепили безпосередньо і самого П. Демуцького, круто змінили розмірений ритм життя. Про роботу з хором нічого було й думати. В усьому панувала якась непевність. Думки про волю та рівність сприймалися по-різному. Багато хто, прикриваючись революційними гаслами, ставав на шлях відкритого грабежу і мародерства. Саме цим і пояснюється прикра пригода, яка трапилась з Порфиром Даниловичем у 1918 році. Не дивлячись на те, що П. Демуцький протягом майже тридцятилітнього перебування в Охматові прагнув робити людям лише добро, у його помешканні було вчинено погром. Мародери шукали золота, а знайшли книги, аркуші із записами пісень і велику колекцію музичних інструментів. «Самому Демуцькому довелося вісімнадцять годин сидіти в очереті одного із охматівських ставків і терпіти п'явок» (Власюк П. Про Демуцького. Рукопис. / Архів автора, — С. 1). Цим і було зумовлено переїзд Порфира Даниловича до Києва, а разом з тим і початок нового етапу у житті й творчості.

З НОВУ КИІВ

Після переїзду до Києва П. Демуцький оселився у брата своєї дружини Андрія Даниловича Яневського. В цьому домі завжди були раді Демуцьким. У гімназійні роки тут мешкав син П. Демуцького Данило. Тепер, коли Порфир Данилович втратив свій дім в Охматові, прихистили і його. У п'ятдесятивосьмирічного лікаря з'явилася нова адреса. Згодом її видрукують на бланках рецептів: «П. Д. Демуцький. Пом. 14, Паньківська 10».

Не легко було П. Демуцькому в той час. Він, як і колись в студентські роки, все своє життя залишався романтично настроєним народником, а тому важко переживав крах ідеалів — Де-

муцького, який віддав стільки сил для добра рідного народу, сприйняли за ворога і треба було рятуватися втечею з села. І мало хто знав, що задовго до Жовтня в його домі в Охматові під час царської реакції знаходили притулок люди, пов'язані з революційним рухом.

Та попри все це П. Демущкий включився в роботу. Головним джерелом існування для нього залишилася приватна лікарська практика, а насагу для переборення життєвих труднощів давала робота хорового диригента, фольклориста, етнографа. Відразу після свого переїзду до Києва у тому ж таки 1918 році, П. Демущкий організував хоровий гурток, в якому розучували народні пісні. У вільні від лікарської практики години Порфир Данилович приходив до колишньої друкарні І. Чоколова, при якій і діяв керований ним колектив. Робота для П. Демущкого не була обтяжливою, бо по суті, він нею лише й жив. Та і гурток саме тут він організував не випадково. З іменем І. Чоколова і його друкарнею було пов'язано вихід збірок «Ліра та її мотиви», а також двох частин «Народних українських пісень. В Київщині». А це також створювало певну моральну атмосферу, допомагало П. Демущкому легше переносити невлаштованість життя у післявоєнний Кіеві.

Часто Порфир Данилович говорив, що хто співає, той щасливий. Тому і старався нести людям радість. У той складний час він також «працює в хорі залізничників, хорі студентів університету, а агітхорі при клубі працівників комгоспу і т. д., тобто майже скрізь, де траплялася нагода колективно розучувати й виконувати народні пісні» (Ященко Л. І. Цит. праця, — С. 12).

В роки існування Української Народної Республіки в Києві зібралися талановиті митці — К. Стеценко, М. Леонтович, П. Коцицький, Я. Степовий та інші. Знаючи П. Демущкого як подвижника в справі популяризації народної пісні, організатора й незмінного керівника охматівського народного хору, а також організатора кількох хорових колективів у самому Києві, його залучають до спільної роботи. У травні 1919 року в записній книжці М. Леонтовича серед прізвищ інших діячів культури зустрічається й прізвище П. Демущкого.

Ще в лютому 1919 року в Києві розгорнулася напружена творча робота з упорядкування музичного життя. У місті було організовано нові колективи музичного і хорового мистецтва. Створено Всеукраїнський музичний комітет відділу мистецтв — Вукмузком. При ньому організувалися спеціальні секції, які відали різними напрямками музичної роботи: хорова секція, педагогіч-

на, інструментальна, етнографічна. Очолювали їх М. Леонтович, Я. Степовий та інші діячі культури. У записнику М. Леонтовича П. Демуцький значиться як знавець аналізу пісні. Порфир Данилович на основі власного досвіду читав курс лекцій, які згодом дістали назву «Культ народної пісні».

Робота за завданням Вукмузкому та органів народної освіти захопила П. Демуцького і він докладав для її здійснення чимало зусиль. У ці роки він говорив: «(...) я сьогодні діждав великої радості вільного співу, того, що леліав п'ятдесят років...» (Демуцький П. Про народну пісню. Там же). Після революції у містах створювалися культосвітні гуртки і короткотермінові курси для підготовки культосвітніх керівників. Часто на такі курси приходив П. Демуцький. Серед їх слухачів були люди з різних регіонів України, а тому з'явилася можливість зробити записи фольклору, характерного не лише для Київщини. Один із учасників таких курсів, що проходили влітку 1920 року, згадував, як із К. Стеценком, котрий вів заняття, прийшов і П. Демуцький. Розповідав про народну творчість, її жанрову різноманітність, наводив приклади пісень з різних регіонів України. Просив учасників курсів згадати ті пісні, які співають у них вдома. Потім приходив кілька разів після занять і записував їх.

Усього себе віддаючи улюбленій справі, П. Демуцький перебував у центрі сучасного йому культурно-мистецького життя Києва. Він відчував і особисту відповідальність за те, що «національне музичне мистецтво на Україні стоїть на низькому рівні й дуже по-малу посувається вперед (...)» через відсутність освітніх установ, а разом з тим і музичних діячів (Стеценко К. Г. Цит. праця, — С. 356—358). А тому в числі інших музикантів звернувся з меморандумом до ради Української Академії наук про вшанування професора Київської консерваторії Б. Яворського титулом академіка. П. Демуцький розумів, що це не є звичайною формальністю, а кроком в утвердженні музичної культури в Україні пореволюційного періоду, бо Б. Яворський, як записано в меморандумі «(...) з'являється в сучасний момент самим видатним музичним теоретиком не тільки на Україні, а в цілій Європі» (Там же, — С. 357).

Ідея масового співу, оголошена в ті роки, вимагала для свого практичного втілення не лише відданих справі музикантів і диригентів, а й відповідної бази, репертуару. В цей час з ініціативи К. Стеценка, який завідував педагогічною секцією при музичному відділі Дніпросоюзу* на базі колишньої нотодрукарні

* Дніпросоюз — Дніпровський союз кооперативних товариств, згодом перейменовано на Губсоюз (примітка автора).

І. Цоколова розпочався випуск музичної продукції. «Дніпросоюз почав друкувати українські народні пісні в обробках Кошиця, Артемовського, Демуцького, Стецейка та Леонтовича» (Там же, — С. 70). Це — свідчення про перше видання записів П. Демуцького за Радянської влади.

1921 рік для П. Демуцького був вдалим у творчому плані, хоч і розпочався з трагічної події. У січні загинув талановитий композитор М. Леонтович. Звістка про це глибоко схвилювала всю музичну громадськість, у тому числі і П. Демуцького, який був з ним добре знайомий. Незабаром з ініціативи відомих культурних діячів, серед яких були теоретик Б. Яворський, композитори К. Стеценко, П. Козицький, поет П. Тичина, було створено Комітет пам'яті М. Леонтовича. «Уже в червні 1921 р. в Комітеті налічувалося понад 50 осіб, серед яких, крім офіційних представників різних культурних установ, були й такі діячі, як М. Вериківський, Я. Степовий, П. Демуцький (...)» (Леонтович Микола. Спогади, листи, матеріали. — К.: Музична Україна, 1982, — С. 4). Новостворений комітет ставив перед собою завдання пропаганди музичної творчості М. Леонтовича, створення музею, видання монографії про композитора. Крім цього відбулось багато концертів, у підготовці і проведенні яких дієву участь брав і П. Демуцький.

Звичайно, робота в Комітеті пам'яті М. Леонтовича не була для Порфира Даниловича основною. В цей період при Всеукраїнській Академії наук було створено музично-етнографічний кабінет на чолі з К. Квіткою. Кабінет зібрав велику кількість зразків народної пісенної творчості і проводив науково-дослідну роботу в галузі фольклористики. Працюючи на посаді наукового співробітника етнографічної комісії, П. Демуцький займався впорядкуванням записів народних пісень, підготовкою їх до друку, вів листування з кореспондентами в різних містах республіки. До Комісії належало дуже багато людей, хоч були лише дві штатні одиниці. Інші ж вели роботу на громадських засадах. На адресу комісії надходили тисячі листів із записами усної народної творчості. «Жоден із кореспондентів навіть не натякнув про якусь там оплату за працю. Хіба що дехто прохав хоч трохи паперу, якого тоді ой як не вистачало (бо ж чимало листів, записів зроблено на аркушиках з учнівських зошитів, на сторінках рахункових книг, на зворотному боці квитанцій, довідок, оголошень тощо)» (Музиченко С. Мов неопалима купина//Україна, № 26, 1989, — С. 20). Хоч, правду кажучи, самі співробітники Комісії були не в кращому становищі. П. Демуцький бланки рецептів із своїм іменем використовував для записів пісень. Та не це головне. Важливішою є та одержи-

мість, з якою працювалося в тогочасних умовах. Нам її часто бракує й зараз.

Найґрунтовнішою працею цього періоду в галузі музичної етнографії став збірник «Українські народні мелодії», який побачив світ 1922 року. Поряд з К. Квіткою, упорядником видання, до його створення доклали зусиль і П. Демуцький. Однак, науково-теоретичною роботою П. Демуцький займався все ж порівняно мало. По суті, його активного співробітництва з Комісією і самим етнографічним кабінетом у повному розумінні цього слова не здійснилося. Порфир Данилович залишався самим собою і коли записував мелодії, то не приносив їх на полицю, а зразу ж пускав у хід. Використовував у роботі хорових гуртків і при проведенні лекцій. З усього видно, що «...характером свого творчого обдарування він був в основному фольклористом-практиком і більше любив працювати з живими людьми, аніж займатися теоретичними дослідженнями. Щоправда, він не був позбавлений і здібностей до науково-дослідницької роботи, про що свідчать кілька його друкованих і рукописних праць, однак великого значення своїй теоретичній діяльності не надавав» (Яценко Л. І. Цит. праця, — С. 12—13).

Поряд із співпрацею в Етнографічній Комісії наприкінці 1921—початку 1922 років П. Демуцький приступив до педагогічної роботи в Музично-драматичному інституті імені М. В. Лисенка, який згодом став базою для створення Київської консерваторії та Київського інституту театрального мистецтва. Запрошення працювати в інституті, якому дав початок його товариш і учитель, П. Демуцький сприйняв з радістю. В колишній музично-драматичній школі, заснованій М. Лисенком ще 1904 року, а після революції перейменованій в інститут, на той час діяли педагогічний, диригентський і драматичний факультети. Добре усвідомлюючи потребу нашої культури в грамотних, освічених, талановитих людях, П. Демуцький віддає всі свої сили і знання викладацькій роботі. Успіх курсу лекцій, які мали загальну назву «Культ народної пісні», пояснюється тим, що вони мали науково-популярний характер і завжди супроводжувались колективним виконанням народних пісень.

І викладацька робота в інституті, і подвижницьке життя та праця П. Демуцького взагалі мали великий вплив на творчу, обдаровану молодь. Показовим є приклад з П. Тичиною. Один із біографів Павла Григоровича пише: «Тичина цікавився записами лірницьких мелодій та пісень, про що свідчить вивчення ним збірки «Ліра та її мотиви» П. Демуцького (Київ, 1903), а також його записами багатоголосних пісень» (Юдіна В. Музика в житті Павла Тичини. — К.: Музична Україна, 1976, — С. 39—40).

Вплив П. Демуцького на творче зростання й становлення світогляду молодого П. Тичини був великим. Творчість Павла Григоровича народилася серед народної пісні, яка супроводжувала його все життя. «Поет особливо захоплювався народним багатоголоссям. З яким задоволенням він згадував про своє враження від першого прослуховування багатоголосних пісень (за розкладкою П. Демуцького) у виконанні хору села Охматове: «О, як я їх слухав! Це було в 1913 році» (Там же, — С. 38). Та познайомитись особисто їм випало вже після Жовтневої революції. У 1920—23 роках П. Тичина завідував художнім кооперативним музеєм, який діяв при Дніпросоюзі. У цій же організації, як уже говорилося, було створено культурно-освітній відділ, який займався популяризацією театральної, музично-хорової та бібліотечної справи. Разом із Я. Степовим, М. Верховинцем, Р. Глієром, П. Козицьким, М. Леонтовичем, Б. Яворським П. Демуцький входив до ради експертів з музично-хорової справи. «У той час я метався. Хотілося вчитись, хотілося підвищити свої знання» — згодом писав Павло Григорович (Тичина Павло. Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 10. — К.: Наукова думка, 1987, — С. 309). Він жваво цікавився малярством, поезією, музикою. Тому частю молодого П. Тичину можна було бачити і в Музичному товаристві імені М. Леонтовича. Поет через усе своє життя проніс щиру повагу до П. Демуцького. Часто його згадував у своїх статтях, спогадах, рецензіях.

Незабаром після початку викладацької роботи в музично-драматичному інституті імені М. Лисенка, зважаючи на внесок П. Демуцького у вітчизняну культуру, високий рівень педагогічних знань, йому присвоїли звання професора.

1922 року при Товаристві імені М. Леонтовича було організовано хорову студію. Назвали її іменем К. Стеценка, який помер у квітні того ж року. Жваву участь у роботі хору студії брав П. Демуцький, поповнюючи його репертуар в основному піснями із своїх записів. Це дало змогу колективу влаштувати ряд популярних етнографічних концертів української народної пісні.

У той же час П. Демуцький починає творчу співпрацю з Державною українською мандрівною капелюю — «Думка», а також з Капелюю бандуристів УРСР. У репертуарі цих колективів були пісні як у записах П. Демуцького, так і його власні композиції. Популярністю, наприклад, користувалась пісня «Ой з-за гори, ой з-за лиману», «Дума про Федора Безродного».

Оглянутись на свої шістдесят з гаком літ і оцінити зроблене за півстоліття етнографічної діяльності П. Демуцький мав можливість у липні 1924 року, коли громадськість Києва відзначала п'ятдесятирічний ювілей його роботи на ниві рідної культури. А персо-

нальна пенсія, надання якої Комісія Наркомпросу приурочила до цієї події, була серйозною підмогою для уже немолодого, хворого П. Демуцького. Однак, він продовжував невтомно працювати, «...йому було любіше і, головне, легше ще ходити скрізь, де можна було орудувати як диригентові: до учнів музичних шкіл чи аматорів, по хорових студіях, по клубах, ніж у вільні години, сидячи вдома, викладати на папері здобутки свого життєвого досвіду» (Ященко Л. І. Цит. праця, — С. 13).

П. Демуцький продовжував упорядковувати зібрані за довге творче життя фольклорні записи. У 1926 році він видав збірку «Українські народні пісні. Примітиви». Вийшла вона в Харкові, у видавництві «Книгоспілка» двома випусками. Перший — обсягом 11, другий — дев'ять сторінок. Цікава ця збірка тим, що перед кожною піснею подано джерело запису.

Того ж року з ініціативи П. Козницького вийшло перше на Україні зібрання пісень під назвою «Масовий спів». Сюди увійшов ряд творів М. Вериківського, В. Верховинця, П. Демуцького, Ф. Попадича та інших композиторів.

У 1926 році також побачила світ ще одна збірка П. Демуцького — на цей раз не фольклорних записів, а власних музичних творів — «Чотири масові пісні на тексти Т. Шевченка». До невеличкої брошури, яка складається всього із восьми сторінок, увійшли «Червоний бенкет», «Чернець», «Наша дума, наша пісня», «З заповітів Тарасових». Видало її Товариство імені М. Леонтовича.

Порфиру Даниловичу працювати ставало все важче і важче. Хвороба серця, яка з'явилася кілька років тому, прогресувала. Він ще готував до друку нові пісні, здійснював їх аранжування, радів виходом збірок, прагнув молодим передати хоч частину того величезного досвіду, якого набув за своє непросте життя. У наступному, 1927 році у «Держвидаві України» побачив світ «Раз-два. Збірник пісень для військових робітничих хорів». Вміщено в ньому в аранжуванні П. Демуцького пісню «На городі верба рясна». Правда, не знати чи побачив він цей збірник на власні очі. Серце П. Демуцького перестало битися 5 червня 1927 року.

«Громадянство Охматова, — говориться у телеграмі, надісланій рідним П. Демуцького, — з великим жалем прихилиє свої голови до домовини дорогого Порфирія Даниловича, незабутнього працівника на ниві народної пісні та щирого добродійника в лікуванні селян...

Коли з боку родинного буде бажання, просимо тіло небіжчика перевезти в Охматів на вічний спочинок» (Текст лекції «Демуцький П. Д.», — С. 10). Однак, Порфира Даниловича Демуцького поховали в Києві на Байковому цвинтарі, поряд з могилою М. Лисенка.

На вшанування пам'яті П. Демуцького в Києві відбулось кілька концертів і вечорів. У лютому 1928 року відбувся великий вечір-концерт пам'яті П. Демуцького і в місті Умані. Влаштували його члени місцевої організації товариства імені М. Леонтовича. На ньому було виголошено доповідь «Демуцький як музикант», виступали люди, які особисто знали Порфира Даниловича, ділились спогадами про його музично-етнографічну діяльність. «У концерті взяли участь хор 2-ї трудшколи, хор будівельників і місцева капела бандуристів. Програма цього концерту також була складена з українських народних пісень, записаних П. Демуцьким» (Там же, — С. 11).

У тогочасних періодичних виданнях з'явилося кілька публікацій про життя і творчість П. Демуцького. Зокрема згадувані вже статті С. Барика, М. Грінченка, К. Квітки. Та скористатися ними довгі роки не було можливості, бо, наприклад, журнали «Життя й революція» чи «Етнографічні вісники» були поспіль знищені, а ті, поодинокі, що лишилися в окремих, центральних бібліотеках, десятиліттями в часи сталінської деспотії та брежнєвсько-суслівського свавілля приховували від людського ока в так званих, «спецхранах». Багато культурних діячів того часу, які були добре знайомі з П. Демуцьким і могли б про нього розповісти чимало цікавого, стали популяризаторами і продовжувачами його справи, зазнали репресій. Згадати б хоча трагічну долю членів Етнографічної Комісії, яку незадовго після смерті П. Демуцького оголосили «штабом» неіснуючої «Спілки визволення України».

Головна заслуга П. Демуцького перед нашою культурою полягає в тому, що він першим серед українських фольклористів почав записувати зразки народного багатоголосся. Так, лише в Охматові і навколишніх селах він зробив близько двохсот таких записів. Саме вони і становлять найціннішу частину його фольклористичної спадщини. Всього ж П. Демуцьким записано понад 700 народних пісень. Зразки українського народного багатоголосся, зібрані ним, досить різноманітні за своїм характером, дають можливість скласти уявлення про структурні форми та виконавські прийоми поліфонії. «Особливо цінною рисою фольклористичної діяльності П. Демуцького є те, що він був не лише активним зби-

рачем народного багатоголосся, а й пристрасним його пропагандистом» (Ященко Л. І. Цит. праця, — С. 15).

П. Демуцький розумів, що записи — то лише образи пісень, які «...потребують дуже складної праці перетворення їх в хорові номери» (Демуцький П. Про народну пісню, — С. 6). Тому і проводив велику практичну роботу з хорами, щоб пісня звучала, жила серед людей. «Видатну роль в історії розвитку української народної хорової культури відіграв охматівський народний хор, організатором і керівником, якого був П. Демуцький» (Гордійчук М. Від упорядника // Демуцький П. Українські народні пісні. Багатоголосся. — К.: Мистецтво, 1954, — С. 3). Цей колектив, один із перших народних хорів на Україні, не був лише звичайним виконавцем. У процесі розучування пісень проходило їх редагування, гармонізація. П. Демуцький «...програвав пісню кілька разів на фісгармонії, яка була в його розпорядженні. Ознайомившись із піснею, хор починав вільно співати її і розспівувати на різні голоси, як того вимагала традиція народного хорового співу. Внаслідок виникав новий багатоголосний варіант пісні, що був результатом творчості самого колективу. В такому новому варіанті вона й виконувалась у концертах хору, а також вмішувалась Демуцьким у його друковані збірники» (Ященко Л. І. Цит. праця, — С. 16).

Крім цього заслуга П. Демуцького полягає не лише в тому, що він записував зразки української народної поліфонії, а й у великій концертно-виконавській роботі, яку здійснював охматівський хор протягом більше як двох десятиліть. А це було зробити не просто — «...хори в тих умовах не змогли довго проіснувати, бо не мали ніякої громадсько-національної підтримки: без неї ж ні один диригент з порожньою кишенею не міг нічого зробити і перебивався з хліба на квас, користуючись щирою підтримкою трьох-п'яти своїх близьких товаришів» (М. В. Лисенко у спогадах сучасників, — К.: Музична Україна, 1968, — С. 506). П. Демуцький же, маючи де-що інші умови для роботи, створив істинно народний колектив, який впродовж багатьох років втілював у життя ідею масового співу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басс І. І., Каспрук А. А. Іван Франко. Життєвий і творчий шлях. — К.: Наукова думка, 1983. — 454 с.
2. Булат Т. Николай Лысенко. — К.: Музична Україна, 1981. — 118 с.
3. Васильченко К. Спогади. Рукопис. Архів автора. — 5 с.
4. Власюк П. Про Демуцького. Рукопис. Архів автора. — 2 с.
5. Гаврилюк М. Зустрічі з Демуцьким. Рукопис. Архів автора. — 4 с.
6. Гордійчук М. Від упорядника // Демуцький П. Українські народні пісні. Багатоголосся. — К.: Мистецтво, 1954. — 84 с.
7. Гордійчук М. На музичних дорогах. Статті та рецензії. — К.: Музична Україна, 1973. — 305 с.
8. Демуцький Порфирій Данилович // Большая Советская Энциклопедия. Видання 2-ге, 1952.
9. Демуцький П. Ліра та її мотиви. — К., 1903. — 58 с.
10. Демуцький П. Про народну пісню. Рукопис. ІМФЕ, Ф6, кДем., од. зб.
11. Без дати, 15 арк.
11. Демуцький Порфирій Данилович // Українська Радянська Енциклопедія. Видання 2-ге, 1979.
12. Демуцький Порфирій Данилович // Український Радянський Енциклопедичний словник. Т. 1., — К.: УРЕ, — 751 с.
13. Зленко Г. Д. З історії охматівського хору Демуцького // Народна творчість та етнографія, № 4, 1973. — С. 77—79.
14. История Киева в 2 т. Т. 2. — К., 1964 — 817 с.
15. История Киева. Т. 2. — К., 1983. — 407 с.
16. ІМФЕ, к Дем₉ од. зб. 8.
17. Історія міст і сіл УРСР. Київ — К.: УРЕ, 1968. — 586 с.
18. Історія міст і сіл УРСР. Київська область. — К.: УРЕ, 1971. — 791 с.
19. Квітка Климент. Порфирій Демуцький // Етнографічний вісник, кн. 6. 1928. — С. XXXV—LXIV; Квітка К. В. Вибрані статті. В 2 част. Ч. 2., — К.: Музична Україна, 1986. — 184 с.
20. Клин В. О музыке. — К.: Музична Україна, 1935. — 351 с.
21. Копія записи акта о рожденні № 15 на гр. Димуцького Порфирія Даниловича, 1860 г. р. уроженца с. Янишевка (наст. Ивановка) Ставищенского района Киевской области / Виконавчий комітет Київської обласної Ради народних депутатів. Відділ ЗАГС / Архів автора.
22. Кохно Л. Данило Порфирович Демуцький. — К.: Мистецтво, 1965. — 95 с.
23. Кравченко Борис. Пам'ятає солдатське поле. // Соціалістична культура. № 12, 1987, — С. 10—11.
24. Кудерський Я. Віра в народні таланти // Світло комунізму. — 1980. — 8 березня.
25. Кудерський Я. Життя, віддане пісні // Світло комунізму. — 1985. — 21, 23 березня.

26. Леонтович Микола. Спогади, листи, матеріали. — К.: Музична Україна, 1982. — 236 с.
27. Лисенко М. В. Листи. (Упор. та коментарі О. Лисенка. Вст. ст. М. Рильського), — К.: Мистецтво, 1964 — 533 с.
28. Лисенко Остап, М. В. Лисенко. Спогади сина. — К.: Мистецтво, 1966. — 361 с.
29. М. В. Лисенко у спогадах сучасників / Упорядкував Остап Лисенко. — К.: Музична Україна, 1968. — 821 с.
30. Музиченко Степан. Мов неопалима купина // Україна, № 26, 1989, — С. 19—20.
31. Музична література УРСР. 1917—1965. Бібліографічний довідник. — Харків, 1966. — 795 с.
32. Парафіяльні школи // Український Радянський Енциклопедичний словник, Т. 2, — К.: УРЕ. — 625 с.
33. Пономаренко М. Лесня зірка на черкаському обрії // Молодь Черкащини, № 32, 1989, — С. 7.
34. Рябовол М. Село над Тікпчем // Світло комунізму. — 1968. — 19 листопада.
35. Сокоренко К. Спогади. Рукопис. Архів автора. — 2 с.
36. Стельмах Михайло. Про українську народну пісню // Українська мова і література в школі. — 1989. — № 8, — С. 32.
37. Степанов Г. Пісня—щастя. // Світло комунізму. — 1984. — 10 березня.
38. Стеценко К. Г. Спогади, листи, матеріали. — К.: Музична Україна, 1981. — 475 с.
39. Текст лекції «Демуцький П. Д.» / Рукописний фонд Уманського краєзнавчого музею. — 11 с.
40. Тичина Павло. Зібрання творів у дванадцяти томах. Том десятый. — К.: Наукова думка, 1987. — 581 с.
41. Павло Тичина. Подорож з капелою К. Г. Стеценка. — К.: Радянський письменник, 1982. — 261 с.
42. Українська Радянська Соціалістична Республіка. Енциклопедичний довідник. — К.: УРЕ, 1986. — 495 с.
43. Юдіна В. Музика в житті Павла Тичини. — К.: Музична Україна, 1976. — 85 с.
44. Ященко Л. І. Державна заслужена капела бандуристів Української РСР. — К.: Музична Україна, 1970. — 83 с.
45. Ященко Л. І. П. Д. Демуцький. Нарис про життя і творчість. — К., 1957, — 42 с.
46. Ященко Л. І. Українське народне багатоголосся. — К.: Видавництво АН УРСР, 1962. — 235 с.

Николай Николаевич Васильчук

Порфирий Демуцкий
(путеводитель-очерк)

Черкасы редакционно-издательский отдел Облполиграфиздата, 1990 (На украинском языке)
Відповідальний за випуск М. М. Васильчук.

Техн. редактор О. І. Горбатенко.

Редактор В. А. Гончаренко.

Коректор Н. Ф. Пацекіна.

Здано до набору. 26.02.90. Підп. до друку 15.03.90. Б҃ 11127.

Формат 60x84 1/16. Папір друк. № 1 Гарн. літ. Вис. друк.

Умов. друк. арк. 1,86. Умов. фарб.-відб. 1,92.

Обл.-вид. арк. 1,72. Тир. 500 пр. Вид № 655.

Зам. 1004. Ціна 20 коп.

Черкаси Редакційно-видавничий відділ Облполіграфвидаву:

Жашківська райдрукарня

257001. Черкаси, бульвар Шевченка, 185.

258860 м. Жашків, Леніна, 59.

Випущено на замовлення колгоспу «Родина» с. Охматів Жашківського району

